

В. Г. Кремень, Д. В. Табачник, В. М. Ткаченко

**УКРАЇНА: АЛЬТЕРНАТИВИ ПОСТУПУ
(КРИТИКА ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ)**

А., 7996. — 793 с.

У книзі, що рецензується, є провокуючий підзаголовок: "критика історичного досвіду", її автори - Василь Кремень, Дмитро Табачник, Василь Ткаченко, відомі читачеві за іншими, досить оригінальними політологічними, соціологічними та історичними розвідками, зазначають у вступі, що прагнуть дослідити проблему визначення Україною свого місця у світі, спираючись на історіософський підхід, їхня мета - не висвітлення власне історичних подій, а філософське узагальнення вже відомих фактів, щоб виявити провідну лінію розвитку української нації, визначити справжній Іміст та сенс розпочатих у країні реформ.

Подібне дослідження вимагає від тих, хто на нього зважився, солідної загальноісторичної і філософської культури. У цьому розумінні методологічна пошція авторів рецензованої праці викликає повагу. Вони прагнуть дистанціюватися від властивої деяким сучасним суспільствознавцям ідеологічної кон'юнктури, видаючи пріоритет тим теоретичним висновкам і положенням, які слугують об'єктивному творчому осмисленню історичного процесу. На думку авторів, сучасна історіософія має спиратись і на історичну концепцію Маркса, і на концепцію цивілізацій Тойнбі, і водночас на вчення про еволюційні кризи, механізми самоорганізації складних систем, тобто на все те, що сприяє зростанню евристичних і прогностичних можливостей науки.

Монографію умовно можна поділити на три (щоправда, неоднакові *а обсягом) частини. У першій зроблено спробу критично переосмислити історичний досвід, з яким прийшла Україна до не илежності. У другій досліджено комплекс проблем, з яким зіткнулася незалежна Україна у пошуках власного місця і власного призначення в сучасному світі. Третя частина - це спроба авторів окреслити певні орієнтири і пріоритети розвитку нашої країни.

Праця в цілому властива тенденція критичного аналізу, причохту не в примітивно-вульгарному, а в науковому розумінні цього слова, а саме переосмислення існуючих догм і стереотипів з метою пошуку історичної істини. Автори так пояснюють мотиви, якими вони керувалися при написанні даної праці: "На превеликий жаль, роки незалежності України наочно довели, що ми поки що так і не переосмислили свого історичного досвіту", а "кон'юнктурно-заічеологізований підхід до трактування вітчизняної та всесвітньої історії веде до ірраціональних

практичних кроків" (с. 740—741). Таким чином, критичний пафос колективної праці спрямований на те, щоб виробити надійні, випробувані історичною практикою багатьох поколінь, критерії раціональної політики сучасної Української держави.

Коли мати на увазі зазначений напрям і характер дослідження, стає зрозумілою дещо незвична манера, в якій написано книгу. Вона побудована не стільки за традиційною хронологічною схемою, скільки за логікою дослідницьких завдань і проблем.

У розділах, присвячених історії України, йдеться, зокрема, про такі проблеми, як переосмислення світо- й історіосирийняття, що призводить до стереотипів Імперського мислення, породжує психологію "молодшого" і "старшого" брата; подолання застарілого, "лінійного" мислення, яке живить догми на кшталт "історичних" і "неісторичних" націй; з'ясування, нарешті, далеко не другорядного для нашої історії питання, чому Хмельниччина і Гетьманщина виявилися нездатними закласти соціальні та господарські структури, які були б достатніми для самоорганізації українського суспільства в незалежну державу; як могло статися, що з часів Б. Хмельницького Україна пройшла шлях від унікальної козацької республіки до звичайної російської губернії, населеної поміщиками і кріпаками; чому український народ не зміг 1917 р. утворити незалежну державу тощо. У межах рецензії неможливо навіть назвати проблеми і авторське бачення їх розв'язання, що заслуговують на увагу. Але дві з них ми все ж розглянемо.

Так, на думку авторів, причини невдач державного самовищачення слід шукати не стільки в етнічних особливостях, чинниках мови, віри, скільки у соціальному, економічному способі організації нації, зокрема правлячої верхівки, яка виявилася нездатною забезпечити інтереси двох основних трудових станів - селян і міщан (с. 161—162). Що ж до українського панства, то значна його частина "була деморалізована і подалася на службу до імперії, заробляючи чини і жалування" (с. 84). Діяльність Хмельницького та його наступників не спиралася на глибокий культурний ґрунт, досвід громадянського і державного будівництва (с. 157—162).

Центральною темою аналізу проблем першої половини ХХ ст. стає смертельна протидія у 1917—1920 рр. двох історично протилежних сил, яка наочно показала, що навіть найвищі ідеали і гасла можуть знецінюватися, якщо не підкріплені відповідною реальною політикою. Трагізм української національної революції, — доводиться у книзі з численними посиланнями на свідчення В. Винниченка, М. Грушевського, М. Шаповала та інших авторів, — полягав у її неорганізованості, незрілості, відсутності широкої суспільної підтримки. "Вирішити національне питання можна було лише шляхом \$абе течення українцям соціальних умов для всебічного розвитку". Але трудящі маси даремно чекали віч Української Центральної Ради вироблення соціальної програми, яка б відповідала їхнім інтересам. У цій ситуації більшовикам не вдалося назавжди закріпити за собою історичну ініціативу, оскільки вони зневажали національні інтереси й національну проблемгу в цілому (розд. IV).

Хоча реакція читачів на авторське бачення тих чи інших історичних подій і проблем може бути неадекватною, все ж з основними висновками, зробленими у першій частині рецензованої праці, важко не погодитися. Йдеться, зокрема, про те, що хоча історія ставилася до нас не як до улюблених дітей, звалювати власні невдачі на фатальний «ні украй несприятливих обставин буде неправильно. Історичний вибір, який визначав його подальший розвиток, український народ, як правило, робив сам. Отже, він несе відповідальність іа свою Іолію. Не зовсім втішний висновок запрошується \$а приводу позиції \краї!сьмю національної еліти, яка часом виявлялася, м'яко кажучи, не па висоті.

Не можна не відзначити, що нормальному історичному поступу часто заважало дотримання низами і верхами минулих (до того ж застарілих) традицій, а не тих новацій, які пропонували відповідна епоха і перебіг подій.

Центральне місце у книзі посідають розділи, присвячені непростим проблемам формування незалежної Української держави, їхній зміст і тональність зумовлені ситуацією, що склалася в країні, коли сподівання на легкий вхід до числа найбагатших і розвинутих держав світу змінилися несподіваним трагічним прозрінням. Нині, здається, жодна книга не обходиться без критичної оцінки стану справ у нашому суспільстві, що переживає кризу в економіці, соціальній сфері, загрозливе спустошення у сфері духовній. Реальність цих фактів настільки очевидна, що активна громадянська, наукова позиція вимагає вже не їх констатації, а пошуку правдивої і неупередженої відповіді на запитання, що ж сталося в країні і який соціальний, історичний вибір їй належить зробити нині, щоб знову фатально не помилитися?

Позиція авторів реценюваної книги з цього питання істотно вирізняється від думки інших дослідників. Вони намагаються відповісти на питання, в якій точці перетину суспільно-політичних координат Україна знаходиться нині і що їй у зв'язку з цим робити слід, а чого не слід. Можливо, читач, як і автор даної рецензії, не з усіма відповідями і висновками погодиться, але в будь-якому разі праця збуджує думку, запрошує до діалогу, спільного пошуку шляхів виходу країни з небезпечної кризи.

Серед конкретних проблем, поставлених у цій частині монографії, варто, наприклад, виокремити проблему правильного визначення історично здійсненою факту незалежності України. Бо "проголосити незалежність - ще півділа. Головне - соціальне наповнення незалежності" (с. 526). Реалізація цієї вимоги потребує вирішення принаймні двох питань.

По-перше, на який тип цивілізації і суспільного розвитку орієнтуватися державі при визначенні економічної, соціальної, культурної політики? Перехід від традиційно-звичаєвої селянської цивілізації до урбаністичної, індустріальної, а в перспективі до інформаційної з високим рівнем науки і загальної культури не здійснюється всіма народами однаково. Для тих, кому вдається зрозуміти ознаки нового часу й узгодити з ними структурні зміни в економіці, соціальному і політичному житті, цей перехід є відносно безболісним, для інших - він може обернутися трагедією. Розкол у державі між народними масами і владою, між різними політичними силами і орієнтаціями саме пов'язаний з неадекватною реакцією на світові інтеграційні процеси.

По-друге, як правильно визначити соціально-класову структуру нашого суспільства? Адже для сучасного періоду характерна соціальна нестабільність. Жоден клас, жодна соціальна група не відчувають себе впевнено. Наслідком цього є відсутність розвиненої самосвідомості у нації загалом, її ідеали, стратегічна мета значною мірою формуються за аналогією з іншими країнами, а не на підставі глибокого аналізу особливостей власного історичного розвитку. Толпу і хибують вони абстрактністю, надуманістю (с. 473—474).

Заслужовує на увагу висновок про те, що вибір правильних орієнтирів розвитку країни залежить від ступеня демократизації процесів державо- і полікотворення в Україні. Вивести суспільство з кризи може лише багатомільйонна армія працівників промисловості, селян, науковців, просвітян, інтелігенції. Але реформи, які проводяться, не дають бажаних результатів тому, що не покликали до життя це головне джерело відродження країни (с. 591).

Проблемне йолє демократичної думки уітворюється навколо певного ядра ціннісних орієнтирів і принципів, вилучення або нехтування

деякими з них робить безглуздими балачки про демократію. Слід віддати належне авторам книги, які привернули увагу до такого принципового питання, як відносини власності в демократичному суспільстві. Адже це питання обходять мовчанкою у сучасній літературі. Дехто з так званих "демократів" навіть обурюється, коли ставиться під сумнів право на власність, котре обов'язково §умовлювало її право на експлуатацію найманої робочої сили. Свої міркування на цю тему автори підкріплюють непозбавленими політичного й історичного реалізму зауваженнями щодо "соціалізації приватної власності", "подолання біполярної структури економічних відносин".

Мабуть, найбільший борг вчених-суспільствознавців перед народом -- розробка концепції, на яку держава могла б надійно спиратись у визначенні своєї політичної стратегії. У книзі В. Кременя, Д. Табачника, В. Ткаченка читач знайде відповіді на низку питань політичної стратегії України, спрямованої на освоєння сучасної форми світового цивілізаційного процесу і з урахуванням реалій нашої країни, її історії, культури, особливостей національної самоідентифікації.

Становить значний інтерес застереження авторів, що створення можливостей для всебічного виявлення **індивідуальностей** людей і націй не сумісне з хижацьким **індивідуалізмом**. Єдність, цілісність людства стають провідною тенденцією і тим головним соціальним пафосом, який дає змогу сучасній цивілізації, з одного боку, протистояти втягуванню її в необоротний процес самознищення, а з іншого, - сприяти більш-менш рівномірному сходженню країн і народів на новий ступінь цивілізаційного розвитку. Для працюючих у галузі глобалістики інтерес можуть становити запропоновані авторами методологічні посилання щодо економічних, соціальних і політичних основ колективістської організації людського співтовариства (с. 604—612).

Спираючись на історико-теоретичні висновки стосовно "цивілізаційного капіталу" України, автори пропонують свої міркування щодо її нового стратегічного курсу. Не заглиблюючись у деталі, зазначимо лише, що й у даному разі вони не ставлять перед собою завдання визначити однозначно певний закон подальшого розвитку. Скоріше -- це авторська версія прогнозу-застереження. Але за всіх обставин безумовними є вирішальна роль самих громадян України в ініціюванні соціальних змін, їх право на свободу вибору, а також те, що визначальною орієнтацією є інтереси не привілейованих верств чи класів, а ігрової, всіх його соціальних груп і кожною громадянина зокрема. Заслуговує підтримки твердження, що програма конструктивних змін не повинна нав'язуватися людям. Вона має втілюватися в життя у міру того, як суспільство усвідомило і визнало її. Водночас "Україна має стати "відкритим суспільством", в якому на належному рівні буде забезпечений режим найбільшого сприяння всьому новому, сучасному" (с. 752).

Автори зробили досить сміливий крок, запропонувавши свою версію подій в Україні поетапно від 1991 до 2008 р. і далі. Сподіваємося, що наприкінці цього прогнозованого періоду вони дадуть можливість читачам ознайомитися з їхньою оцінкою, наскільки здійснився цей прогноз.

Книга не позбавлена певних недоліків, слабких місць. Рад її положень може стати предметом різкої критики чигача залежно від того, як він розуміє одвічні соціальні цінності людства, місце та роль капіталізму й соціалізму в історичному поступі, обов'язок влади перед народом та перед кожним громадянином. Але не ці моменти є вирішальними в оцінці книги. Головне, чим вона може привернути увагу серйозного чигача, це вміння її авторів "відчувати історичні проблеми", розкриваючи в них той пізнавальний потенціал, який допомагає адекватному осмисленню сучасних проблем України.

в. о. Трипольський (Київ)